

İSTANBUL

Halit Ziya Uşaklıgil

Yazısı içerde

15 - Nisan - 1945

25 Krş.

Sayı: 34

Halit Ziya hakkında

Dr. Mehmet KAPLAN

Geçen ay sonunda Halit Ziya dünyaya gözlerini yumdu. Bu yazıda, bu münasebetle, onun Türk roman ve nesrine getirdiği birkaç unsur üzerinde durulmuştur.

Abdülmecit ve Abdülaziz devrinde, tanzimat hareketlerinin ve dış etkilerin doğurduğu siyasî ve içtimai meseleler, kısmî hürriyet ve Şinasinin açtığı çığır, bu devrin aydınlarında, gazeteci bir zihniyet yaratmıştı. Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa, ihtiras, düşünce ve eserlerinde, geniş mânada "gazeteci, idiler. Gazetenin yanı sıra, yine «eskâr-ı umumiyeye»yi uyandırmaya yönelmiş olan tiyatro, bu devirde fazla gelişmişti. Hattâ, şiir ve roman da siyasî ve içtimai gayelerin ve gazeteciliğin kuvvetle tesiri altında idi. 1876 dan sonra, Abdülhamidin istibdat ve sansörü, siyasî hareket ve meseleleri bıçak gibi kesince, ikinci nesil ve eskisinden arta kalanlar, her biri kendi mizaç ve bilgisine göre, fikir ve edebiyatı, siyasî ve içtimai meseleler dışında gayelere doğru çevirdiler. Namık Kemalle birlikte menfaya giden Ahmet Midhat, tamamen karakter ve prensip değiştirerek, Abdülhamit istibdadının müdafii, dindar, suya-sabuna dokunmaz faydacı ve ansiklopedik bir edebiyatçılığa başladı. Abdülhak Hamit ve Recaizade Elrem, ferdi hislerini ortaya koyan ve tamamıyla edebiyat içinde eserler yazdılar. 1876 dan, Servet-i Fünun zümresinin teşekkül ettiği ve eser vermeğe başladığı 1895 yılına kadar geçen 19 sene zarfında Türk edebiyatının düşünce, duygu ve üslûbu esasından değişti. Büyük imzalar yetiştiremeyen, fakat küçük yazı işçilerinden mürekkep olan bir ara-nesil, garpten yaptıkları tercüme ve elli kadar mecmuaya serpişdirdikleri şiir ve nesir denemeleri ile, Servet-i Fünun edebiyatının hassasiyet ve üslûp zeminini hazırladı. Servet-i Fünun edebiyatı, bu dağınık ve geniş çalışmaların bir neticesi, tebellür ve teşekkülüdür. Şiirde Cenan ile Fikret, nesirde Halit Ziya ile Mehmet Rauf, bu on dokuz senelik çalışma ve edebî kaynaşmanın içinde birer şahsiyet olarak yükselmişlerdir. Bütün Servet-i Fünuncular gibi Halit Ziyanın eserinin bir çok unsurları da evvelki nesil tarafından hazırlanmıştı. Meselâ daha Namık Kemal devrinde Beşir Fuat materyalizm, pozitivism ve realizmi ile, yeni bir ufka doğru gidiyordu. Onun arkasından Nabi zade Nazım, realist ve natüralist hikâye ve romanın örneğini vermişti. Bunların dışında da realistlerden eserler tercüme edilmeğe başlanılmıştı. Recep Vahyi adında biri, doğrudan doğruya Ruscadan eserler

tercüme ediyordu. [Kendisine dikkat edilmemiş olan bu zat, Fikretin gençlik arkadaşı idi] Eski edebiyata o kadar bağlı olan Muallim Naci'nin bile Zola'dan Terez Raken'i tercüme ettiği düşünülürse, romantizmin, Servet-i Fünundan önce modadan düştüğü ve realizme doğru geniş adımlar atıldığı kolayca anlaşılır. Diğer taraftan tercüme ve taklitler vasıtasıyla, Servet-i Fünun şiir ve nesrinin dili, temleri, konusu ve psikolojik muhtevası da hazırlanmış bulunuyordu. Fakat bu hazırlıklar ve denemeler, büyük ve kuvvetli bir terkip haline getirilememişti. İşte Halit Ziya ve Tefvik Fikret bu terkipi yaptılar. Halit Ziyayı muhitine koyduktan sonra, Türk roman ve nesrinde yaptığı esaslı değişikliklere kısaca işaret edelim:

1 — Halit Ziya hikâye ve romanında şahıslarına psikolojik bir yapı, bir iç hayatı verdi, ne Namık Kemal, ne Ahmet Midhatın romanlarında kahramanların psikolojisi ve iç hayatı, Halit Ziyada olduğu kadar zengin, insicamlı ve reel değildi. Namık Kemalın "İntibah," romanında kahramanın psikolojisi, adeta kendi içinde değil, dışındadır. Meselâ Ali Bey uyksuz kalmıştır; Namık Kemal uykusuzluğu, Ali Beye has ve onun içinde geçen bir hâdise olarak anlatmaz da bütün insanlara has bir hal olarak hikâye eder. Sonunda işte Ali Bey de böyle duyuyordu, der. Ahmet Mithat Efendinin romanındaki psikoloji ise çok daha gevşek ve fakirdir. Halit Ziyaya gelince, o, kahramanlarının kendilerine has ruhî olaylarını, kahramanın yaşadığı ve içinde bulunduğu zaman, mekân ve şartlara bağlayarak, inceden inceye tahlil eder. Hattâ Halit Ziya kahramanlarının psikolojisini kurarken ifrata ve normalin dışına gider. İnsanlarını çok fazla derunî ve hassas yapar. Kahramana tesir eden haricî veya dahili hâdise ile, bundan doğan ruhî olaylar arasındaki nisbet çok mübalagalıdır. Fakat bunu, bütün Servet-i Fünun nesline has olan hareket yokluğu, dış dünya ile münasebetin azlığı hâdisesi ile izah mümkündür. Gerçekten, Servet-i Fünun nesli, kendi hayatlarında ve eserlerinde passif, hareketten ve realiteden çekinen, hattâ ondan nefret eden, bol bol rüyaya ve duygulara gömülmeğe hoşlanan bir nesildir. Bundan dolayı bu neslin edebiyatında dışda realite kuvvetle görünmez. Halit Ziyada da sosyal zaruretler, dış realite ve fizioloji ve bunların insan karakter ve ruhunda yaptığı etkiler, reel bir şekilde ele alınmamıştı. Bu nesil, şiirde ve nesirde realiteden nefret ediyor, rüyadan, hülyadan

ve santimental olmaktan hoşlanıyordu. Hattâ onlarda realite ile rüya tezaadı bir trajedi halinde idi. Buna mukabil, Servet-i Fünun dışında kalan Hüseyin Rahmide Halit Ziyadan önce gelen Nabi zade Nazımda, dış realiteye ve sosyal etkilere daha çok yer verilmişti. Servet-i Fünuncular, kendi içlerinde ve insanın içinde dolaşmışlardır. Hüseyin Rahmi ise, İstanbulun arka sokakları ve evleri içinde gezinmiştir.

2 — Halit Ziyanın romanlarında yeni ve kuvvetle işlenmiş diğer bir unsur da, ruha müessir bir amil olmaktan çok, hislere dekor olan tabiat ve harici alemin zengin ve oldukça realist tasviridir. Madde olarak dış dünyanın romana nakli, Namık Kemal ile başlar; fakat psikolojide işaret ettiğimiz umumilik, Namık Kemalın haricî alem tasavvur ve tasvirinde de açıktır. Meselâ "İntibah," da Çamlıca ve Çamlıca gezintileri, silik, pek umumî ve hemen her yere tatbik olunabilen tasvirlerdir; hakiki Çamlıca değildir ve maddî unsur bakımından fakirdir [Bu romanda sadece Mehpeyker'in odası, hayret edilecek derecede teferruath ve realist görünür] Eyyaya daha düşünün olan Ahmet Mithat Efendinin romanlarında, eşya ve haricî âlem daha çok vardır ama, hikâyenin akışı ve roman realitesinin dışında kalırlar. Halit Ziya'ya gelince: Kahramanlarının iç dünyası nasıl bir insicam, salâbet ve terkip kazanmışsa, haricî âlem de, müstakil, müşahhas bir hüviyet olarak romana girmiştir. Namık Kemal'in ve Halit Ziya'nın dış dünyaya karşı aldıkları durumu, şu ilki parça, çok açık gösterir:

«Oturdüğüm ev, kibirli aşık gönlü gibi, aşağı meyli pek güç hiss olunur bir yokuş üzerinde, önü oldukça vasi bir meydana, meydanın ötesinde bir cadde var; iki tarafına iki sıra zeytin ağacı dikilmiş; o lâtif renkleri dalgalana dalgalana aşağı doğru aktıkça soldan sağa asılmış bir zümrüt hamâil şekli bağlıyor, insanın nur-ı nazarını arkasından çekiyor. Zeytinlerin daha ötesinde biraz yüksek mahalde üç beş çınar var; her biri eflâke ser çekmiş, hiç semeresi olmiyan eâzımın henüz neşvünemaya başlıyan nevestegâni irfana attıkları keç nikâhları gibi o azametli çınarlarda, o mübarek zeytinleri buldukları mevki-i itilâdan nazar-ı hakaretleri altında ezmeğe çalışır gibi görünüyor; çınarların biraz daha ötede Hasan Paşa köşkü var; köşk ufak bir şey, daha yeni tâmir olunuyor. Mamafi bânisi olan Hasan Paşa merhumun şanını tehaccur etmiş

[Şahifeyi çeviriniz]

bir timsal ile nazarlarda idâme etmek için yapılmış zannolunur» [1].

Namık Kemal'in Midilli'den bir arkadaşına gönderdiği, ve ona, oturduğu yeri canlı bir şekilde tasvire çalıştığı bu parçada, biz eşyayı asla vazih olarak göremiyor, bilâkis gerçekte mevcut olmıyan bir takım şeylerle, manzarayı daha bulanıklaşmış, daha karışmış bir halde buluyoruz. İsimlerin çoğu sıfatsız, çıplak; veya renksiz, eski tâbirlerle târif edilmek istenilmiş. "Vasi meydan, bir cadde, iki sıra zeytin ağacı, lâtif renk, üç beş çınar, mübarek zeytin, ilâh...", Bu kelime ve terkipler bizim muhayyilemizde hiç bir hususî hayal uyandırmıyorlar. Kemal, hayal uyandırmak için teşbihe müracaat etmiş ama, onların anlattığı şeylerle münasebeti yok; bilâkis düşüncesi realiteden alarak başka bir tarafa götürüyorlar. Çınarlardan siyasete gidiyoruz. Şüphesiz Kemal'in bu tasviri divan edebiyatına nazaran yenidir ve dış dünyayı yakalamağa doğru bir adımdır; fakat, yazarının gözü, henüz çok bulanıktır ve eşyayı yakalamakta acemidir. Şimdi bir de Halit Ziyadan şu parçayı okuyalım :

Bir banliyö manzarası: «Yolların etrafında, sahraya dağılık serpilivermiş köşkler, ötede beride bağlar, nadir ağaçlarıyla mevediyetlerini göstermek isteyen bahçeler, tâ ileride saman yüklü bir öküz arabasının uzaktan gelen iniltisi, nağihân yanlarından geçiveren hafif bir briik içinde örtüleri başlarından toplanıp omuzlarına atılmış iki çehre, yolun üzerinde titreyon hafif bir toz dalgası arasında şimşek gibi akıp giden üç dört dürrace, bir köşkün kapısında tavuklara yem atan bir uşak, ötede bir bahçenin dolabından gelen hafif bir zembemci âb, bir parmaklığın arasından yolculara nigâh-ı hayranı ile bakan iri, zencirli bir köpek» [2].

Bu parçada yazarının gözleri, bir fotoğraf gibi dış dünyayı, bütün zenginliği, rengi, şekli, hareketi ve teferuatı ile kavriyor; hattâ yalnız gözleri değil, işitme duygusu da açık. Halit Ziya'nın hikâye ve romanlarında, sokak, mahalle, ev, ziyafet, portre ve eşyalar, şahısların jestleri bütün zenginliği ile dış dünya ve insanların bunların içinde hareketleri, duygu ve düşünceleri, teferuatı ile anlatılmıştır.

İnsanların psikolojilerini zenginleştirmek ve dış dünyayı kurmak, şüphesiz Halit Ziya'nın Türk hikâye ve romanına getirdiği çok lüzumlu ve kıymetli unsurlardı. Ondan sonra artık bunlara dikkat edilmeğe ve bunlar işlenilmeğe başlanılmıştır. Fakat Halit Ziya, romana bunları ve bunlardan başka unsurları getirmekle kalmamış, Avrupalı roman yapısını da ilk defa bizim edebiyatımızda tesis etmiştir. Halit Ziya'nın roman ve hikâyesinin ya-

[1] Ebüzziya Tevfik, Nümune-i Edebiyat-ı Osmanîye, 1406, S. 453-454.

[2] Mai ve Siyah, 1332, s. 226.

pısında yaptığı yenilikler ve hususiyetler, bu makalenin çerçevesine sığmayacak kadar geniştir. Onu başka bir fırsatta ele alacağız.

3— Üslûp: Servet-i fünuncular, üslûp alanında, bütün Türk edebiyatında rastlanılmıyacak bir kuvvet ve hamle ile çalışmışlardır. Ne Namık Kemal, ne Hâmit neslinde, üslûp meselesi, esaslı ve dikkatli bir şekilde ele alınmış değildir. Onlar yazılarında daha çok muhtevaya önem veriyorlardı. Namık Kemal, Ahmet Mithat, hattâ Abdülhak Hâmit'in üslûbu düşünce ve duyguya kaba-saba bir şekilde uydurulmuş, divan edebiyatından ve gazeteden aktarılmış bir üslûptur. Servet-i fünuncular da ise üslûp meselesi, muhteva kadar, belki ondan da önemli bir yer tutar. Bunu bizzat eserlerinin yapısında yapı olarak, makalelerinde düşünce olarak gördüğümüz gibi, bir roman kahramanının endişesi olarak da görürüz. "Mai ve Siyah", ta, Servet-i fünun edebiyatçı tipini temsil eden Ahmet Cemil için üslûp; aşkı, fakirliği ve duyguları kadar önemlidir ve önemle anlatılmıştır. O, muhtevaya tıpatıp uyan bir üslûp endişesi taşır. O hattâ imkânsız olan bir üslûp ister. Kendisini dinliyelim :

«Bilseniz, şiirin nasıl bir lisanı muhtaç olduğunu bilseniz! Öyle bir lisan ki. Neye teşbih edeyim, bilmem?.. Mütakellim bir ruh kadar belîğ olsun, bütün kederlerimize, neşvelerimize, düşüncelerimize, o kalbin bin türlü inceliklerine, fikrin bin bir çeşit derinliklerine, heyecanlara, tekevünlere teucüman olsun; bir lisan ki bizimle beraber gurubun mahzun renklerine dalsın düşünsün, bir lisan ki ruhumuzla beraber bir matemîn yeisi ile ağlasın. Bir lisan ki âsabımızın heyecanına refakat ederek çırpınsın.. Haniya bir kemanın telinde zaptolunamaz, anlaşılamaz, bir kaide altına alınamaz nağmeler olur ki ruhu titretir... Haniya fecirden evvel afaka hafif bir renk imtizaçı ile dağılmış sisler olur ki üzerlerinde tersim olunamaz, tayin edilemez akisler uçar: nazarlara puseler serper.. Haniya bazı gözler olur ki sonsuz karanlıklarla dolu bir ufka açılmış kadar ölçülemez, neredeyeceğine vukuf kabil olamaz derinlikleri vardır, hissîyatı yutar.. İşte bir lisan istiyoruz ki onda o nağmeler, o renkler, o derinlikler olsun. Bir lisan.. Oh! Sağma söyliyorum, zannedeceksiniz, bir lisan ki sanki tamamıyla bir insan olsun» [3].

Halit Ziya'nın üslûbu, bir çok bakımlardan dikkate ve incelenmeğe değer bir yapıdır. Servet-i fünun üslûbunun; üzerinde onun büyük tesiri olmuştur. Kısaca söylenilmek gerekir ise, Halit Ziya sentaksı ile beraber cümlelerin iç nescini de yenilemiştir. Bu sentaks, girift, musikili, realiteye uygun ve ruhî hallerin oluşlarını kavriyan, muhteva bakımından sade, düşünce ve duygu ile dolu bir şeydir. Türkçede ondan önce bu yapı ve kalitede bir cümle yoktu.

[3] Mai ve Siyah, 1938, s. 9.

Nesir :

İKİNCİ MEVKİ İNSANLARI.

Vapur daha iskeleye uzaklaşmadan salondan içeriye girdiğim zaman yağmurdan pardesüm sırsıklam olmuş, ayakbılarının boyası silinmişti. Şapkaının kenarlarından sızan sular kulaklarım ve burnuma çarpıyor ve her defasında benzime bir ürperme veriyordu.

Etrafındakilerin hepsinin benimle aynı vaziyette olduğunu gördüm. Sonra bu her şeye boyun eğmeğe alışkın olan insanları seyretmeye başladım.

Kesif bir duman tabakası etrafı kaplamış, insanların yüzlerinde mavimsi bir teccüs uyandırmıştı. Tam karşımda bulunan bir delikanlı hiç durmadan parmaklarında tuttuğu sigarasından derin nefesler çekmekteydi. Yanımda bir ihtiyar uyukluyor, diğer yanımda bahçıvan kılıklı bir adam Köroğlu okuyordu. Sonra ayaktaki iki genç kız birbirlerine hararetili hararetili bir şeyler anlatıyorlardı. Birdenbire aklıma bu insanları olduğu dış vaziyetlerinden ziyade iç âlemlerinde düşünmek geldi. Fabrikasında günde şu kadara çalışan kızlar, iskeleye sabahın karanlığında zerzavat götürün bahçıvan, çalıştığı dükkânda vaktini «gönderilmeyen mektuplar» karalamakla geçiren çırak, birbir aklımdan geçerken onların iç âlemlerine daldım. Çırağın yüzünde bir hoşnutsuzluk vardı. Her ne konuşursa konuşsun dili «gel memleket gell» diye bağıyor gibiydi. Sonra birdenbire aklıma kendi dertlerim geldi. Mektebi bıraktım.. İş aramaya geçen karman çorman günler.. Ağzıma götürdüğüm «Halk-doryanı» yakarken aklıma yüz numarada içtiğim günler geldi. Bu sırada bir çocuk «yine bir sızı var» diye ağlamaya başladı. Bifaz sonra insanlar çocuğa para verdiler. Herkes kendi sızısını düşünüyordu. Ben onları, sevgilimi ve kendimi düşünüyordum. Sevgilim aklıma daima sigara içerken gelirdi. Sesi kulaklarında, resmi gözlerinde olan sevgili.

Realite beni ondan uzak tutuyordu ama aşkın insanı optimist yaptığın inanıyordum. Her şeye rağmen, her şeyi mümkün görüyordum. Romantik muharrirlerin olabilir kanaati uyandırıyor ya realist diye eserlerini vasıflandırması gibi.. Ben de sevgilimin benim olmasını, çırağın pek yakında, onu sıkıntıdan kurtaracak bir günde birinci ikramiye kazanmasını, insanların refaha ermesini.

Biletçi Salona gelmişti. Aklıma talebe bileti aldığım geldi. Beklemeye başladım. Adam «kartı» diye sorunca gayet sükûnetle kartını vereceksiniz dedi. «Param yok» diye cevap verdim. Elimde parasını bile çıkaracak kadar satamadığım kitaplarım, cebimde sevgilimin notası vardı. Onun ağzından dinlemek istediğim şarkıya verdiğim bilet parasını düşündüm. Notayı alışma değil, kitapları satamadığıma kızdım.

Vapur iskeleye yanaştığı zaman ben bir polisin nezaretinde karakola götürülüyordum.

Eve döndüğümde annemle hiç konuşmadan yemek yedim. Radyo dinlerken ağladım. Ve yatınca aklıma insanlar geldi. «Aldıma anam» diye söylenerek uyukumun gelmesini bekledim.

Şükran KURDAKLU